

Lengyel András

Juhász Gyula, Zalai Béla és „a válasz metafizikája”

A 20. század eleji „irodalmi forrongás”
gondolkodástörténetéhez

„...halál és élet egy hangnemben vannak írva”
(Zalai Béla)



Zalai Béla

1

Az élete utolsó éveit szinte teljes visszavonultságban, betegen töltő Juhász Gyula 1929 után nagyon keveset írt. Az egyik utolsó, életében már nem is publikált írása egy cím nélküli emlékezés – ennek második felében egyetemi társa, a filozófus Zalai Béla (1882–1915) alakját idézi föl. E rövid cikk jelentőségét az adja, hogy megérezni belőle, ki is volt számára ez az akkor már több mint húsz éve halott diaktárs. A szöveg két részlete különösen beszédes. Az egyik ez: „Ifjúságomnak egyik legjobb barátja, legkedvesebb embere Zalai Béla volt, aki Debrecenből került föl a budapesti egyetemre. Matematikus volt és nekem ehhez a tudományhoz nem volt semmi hajlandóságom. De barátságunknak éppen ez volt egyik titokzatos eleme” (JGYÖM 8:352.). A másik: „Hozzáértők szerint ő volt, a magyar filozófiai irodalom legnagyobb reménysége.

[...] Igen finom irodalmi ízlése volt, Babits, Kosztolányi, Oláh Gábor sokat adtak a véleményére, ő volt az ideális olvasó, akihez a költő elsősorban szól. Sokszor nem is mondott semmit, de egy arcjátéka vagy taglejtése többet elárult minden véleménynél” (JGYÖM 8:353.).

A tény, hogy Juhász az elhallgatás idején, önkéntes némaságát fölfüggesztve, szükségét érezte, hogy fölidézzze Zalai alakját, figyelemre méltó. Erős, a személyiségbe mélyen belevésődött élményről árulkodik ez. Zalait ugyanis akkor már (s még) senki nem emlegette, Juhász számára mégis fontos volt ez a majdnem teljesen elfelejtett, „névtelen” barát. Megkerülhetetlen tehát a kérdés: *miért?*

Ma már, úgy gondolom, többé-kevésbé meg lehet válaszolni e kérdést. Ma már tudjuk, amit a Juhász kritikai kiadás gondozói annak idején még nem tudhattak: Zalai Béla, bár fiatalon meghalt, az 1918 előtti magyar filozófia egyik legeredetibb alakja volt, s az akkori magyar filozófia „csoporképén”, ahogy Bacsó Béla fogalmazott, Lukács György mellett ő „a másik főalak” (Bacsó 1982. 888.). Érthető tehát, hogy nemcsak legjobb filozófus kortársainak, így magának Lukácsnak és körének elismerését érdemelte ki (a kortársi recepciót ld. Zalai 1982, függelékében: 171–274.), de a magyar költészet klasszikusává emelkedő

diaktársaiét, pl. Babits Mihályét és Kosztolányi Dezsőét is. Sőt, aki tudni akarja, jó ideje már azt is tudhatja, hogy a Négyesy-szeminárium emblemátikus költőtriásza (Babits, Juhász, Kosztolányi) voltaképpen vele, a nem költővel *együtt* alkotott egy olyan intellektuális megfontolásokból is megszerveződött baráti kört, amely messze túlmutat a szokványos diákbarátságokon, s közös gondolkodásuk – bonyolult áttételeken keresztül, rejtőzve – a magyar művelődés történetének egyik jeles fejezetét alkotja.

Mindennek tudása azonban nem teszi fölöslegessé, sőt egyenesen megköveteli, hogy – túljutván az általánosságokon – részleteiben is megkíséreljük rekonstruálni azt a szerepet, amelyet Zalai Juhász Gyuláék életében, eszmei útkeresésében betöltött. Paradox módon ugyan a források jórészt a kapcsolatnak már csak azt a szakaszát teszik igazán megismerhetővé, amelyek már lényegében az egyetemen kívül, földrajzilag egymástól távolabb zajlott – azt, amikor leveleztek. Ez a szakasz azonban, éppen az írásos dokumentáció, az egymáshoz kapcsolódó levélsorozat révén olyan összefüggéseket is vizsgálhatóvá tesz, amelyeket egyébként nem állna módunkban fölismerni. S így, a szorosabb értelemben vett életrajzi részleteken túl, a barátság gondolkodástörténeti vonatkozásai is följelenek. Érthetővé válik egy nagy nemzedék nagyságának „külső”, szociokulturális dimenziója: az egymással versengő, egymást inspiráló alkotók sajátos intellektuális összjátéka. Babits, Juhász és Kosztolányi indulása ugyanis nem pusztán az absztrakt módon fölfogott költői tehetség jelentkezésének és kibontakozásának történeteként értelmezhető: benne van ennek intellektuális, mondhatnánk gondolkodástörténeti dimenziója is.

S ez éppen Zalai Béla révén ragadható meg a leginkább. Ő volt négyük közül a par excellence gondolkodó, jelenléte e körben minden másnál jobban tanúsítja, hogy az ifjú költőtriász gondolatilag is birtokba igyekezett venni azt a világot, amelyben eszmélt, s amelyre költőként, a költészet közegében reflektált.

2

Juhász Gyula és Zalai Béla közös budapesti diákéveinek története csak hozzávetőlegesen rekonstruálható – inkább csak jellemezni lehet, mint részletesen leírni. Ami bizonyos: amikor Juhász 1902 őszén a budapesti egyetemre került, a magyar szellemi élet egy új s jelentős nemzedéke bontogatta ott szárnyait. Juhász 1902 és 1906 közt volt hallgató; Babits Mihály 1901 és 1905, Kosztolányi Dezső 1903 és 1906 (bár eközben az 1904/05-ös tanévet Bécsben töltötte), Zalai Béla pedig 1901 és 1906 közt járt a pesti egyetemre. Juhász, Babits és Kosztolányi bölcsészetet hallgatott, Zalai matematikát, de igazában filozófusnak készült. Juhász és Zalai így a szokásos egyetemi stúdiumok révén nemigen kerültek egymás közelébe (noha volt „áthallgatás”, s így a bizonyos órákon való közös részvétel sem kizárt), az egyetemi közéletben azonban összekerültek. Három ilyen fórumról tudunk: az úgynevezett Négyesy-szemináriumról (ahol az irodalmi ambíciókat dédelgetők jelentek meg), az Egyetemi Körrel, amely egyebek közt előadóesteket is szervezett, s egy egyetemen kívüli, de jórészt egyetemi hallgatókat tömörítő informális kávéházi csoportosulásról, amely a gnosztikus filozófus, Schmitt Jenő Henrik körül szerveződött meg. Juhásznak a Négyesy-órakról írott cikkéből (Szeged és Vidéke, 1918. máj. 4.) tudjuk, hogy ennek 1903 körül már ő volt a titkára, s így az új nemzedék legkülönbözőbb irányultságú tagjaival munkakapcsolatba került. Az ide eljárók közül példaként Kosztolányit, Babitsot, Gábor Andort, Bródy Mihályt, Mohácsy Jenőt, Oláh Gábort, Adorján Andort, Bresztovszky Ernőt, Tóth Árpádot, Pogány Józsefet, György Oszkárt, Endrődi Bélát, Szepessy Lászlót, Kulcsár Gyulát, Ritoók Emmát, Reichard Piroskát – s Zalait említi. S e fősorolást szinte Zalaira futtatta ki, mondván, részt vett ezen a szemináriumon „a hősi halált halt legkülönb

magyar filozófus, Zalai Béla" (JGYÖM 6:46.). Hogy Zalai, akinek szépirodalmi ambícióiról nincs tudomásunk, a Négyesy-órak „hallgatói” vagy „szereplői” közé tartozott-e, források híján nem lehet megmondani. Nem ítéltető meg az sem, hogy amikor Kosztolányi 1917-ben visszaült a közös ifjúságukra, s arról írt, hogy „Babits Mihállyal, Juhász Gyulával, Zalai Bélával együtt az egyetemen felolvasásokat rendeztünk” (Kosztolányi 1917. 145.), a Négyesy-órákra gondolt-e, avagy az Egyetemi Körre. Juhász Gyula egyik, Kovács J. Istvánról, 1920-ban írott cikkében mindenesetre egy villanás erejéig a körbeli közös együttlét is földidéződik: „Református arca van: mondotta egyszer róla [ti. Kovácsról] egy diákfilozófus [ti. Zalai] az Egyetemi Körben és csakugyan, tipikusan református is volt” (JGYÖM 6:343.).

Szerencsére az egyetemi körbeli közös szereplésről legalább egy esetben egykorú forrás is rendelkezésünkre áll. Magának Juhásznak *j.gy.* szignóval jegyzett beszámolójából (*Rethorikai szakosztály*. Egyetemi Lapok, 1904. márc. 12. 9.) tudjuk, a beszámoló megjelenése előtti szombaton, azaz március 5-én, az Egyetemi Kör irodalmi szakosztálya felolvasó-estet tartott. Az Oláh Gábor vezette szakosztály munkarendjében ekkor, más napirendi pontok mellett, Zalai előadására s Juhász hozzászólására is sor került. Ahogy a beszámolóban olvassuk: „Az est fénypontja Zalai Béla előadása volt. Ruskin *Modern peinteurs című korszakalkotó esztétikai művéről* beszélt, fejtegetve a nagy angol apostol eszméjét [helyesen nyilván: elméletét] a faji és élő (tipikus és vitális) szépségről, a képzelet három fajáról, ti. a társító (associatív), beható (penetratív) és kivetítő (contemplatív) képzeletről. Utalt Ruskin egyik alapvető tévedésére, amely abban áll, hogy nem különbözteti meg kellőképpen a tisztán érzéki eszközökkel ható képzőművészetet a gondolati, lelkibb tényezőkkel dolgozó költészetétől.” A beszámolóban egy mondat erejéig Juhász saját maga szerepléséről is szólt: „Zalai Béla alapos tudásra és termékeny gondolkodásra valló előadásához Juhász Gyula fűzött megjegyzéseket, kiemelve Ruskin szociális és művelődéstörténeti nagy jelentőségét és Tolstojjal [!] való rokonságát.”

E rendezvényről két dolgot érdemes még tudnunk: a szakosztály „Oláh Gábor komoly vezetése alatt” ügködött (ő Zalainak is, Juhásznak is barátja volt ekkoriban), s az esten „szép számú hallgatóság” vett részt. Ehhez a képhez Halasi Andor egy jóval későbbi (1957) visszaemlékezésében további érdekes színeket ad hozzá. „Az Egyetemi Körnek külön irodalmi szakosztálya volt, Oláh Gábor vezette. A legszorgalmasabb és legtehetségesebb egyetemi hallgatók tömörültek itt a fiatal, még nyurga és szálegyenes, zordarcú és szófukar Oláh Gábor körül, aki rendíthetetlen meggyőződéssel szolgálta a művelődés ügyét, valóban értékes és színvonalas vitadélutánokat rendezett. Juhász Gyula ott volt minden vitaulésen” (Halasi 1962. 56.). Zalai, más alkalmakkor is, e társasághoz csatlakozhatott.

A harmadik alkalmi szerveződés, ahol együtt voltak, Schmitt Jenő Henrik Múzeum körüli kávéházi társasága volt. Maga Juhász egyik 1918-as cikkében számolt be róla, hogy az első orosz forradalom után, azaz 1905 körül, a kávéházi sarokasztalnál egy kis, de lelkes csoport Schmitt előadásait hallgatta. Ezeket az összejöveteleken állítólag még Trockij is föl-föltűnt. Hogy Trockij csakugyan ott volt-e, kérdéses; lehetséges, hogy csupán a legendaképződés vonta ide alakját (az orosz forradalmár a cikk írása idején került a nemzetközi érdeklődés középpontjába). De hogy Zalai jelenlétét nincs okunk megkérdőjelezni, az bizonyos. A kis kávéházi társaságról egyébként Juhász ezt írta: „Ez a kis társaság azóta a világ minden részébe szétszóródott.” „Egyikük, a magyar bölcsészet legnagyobb reménysége, ragyogó elme és lobogó életkedv: örökre elhamvadva pihen az omszki foglyok temetőjében, drága Zalai Béla, többé nem beszél nagykörüti éjszakákon az összes filozófiai megismerések szintéziséről” (JGYÖM 6:87.).

A formális szerveződésekben való közös szereplés mellett, persze, minden jel szerint éppen az ilyen, utolsóként megemlített éjszakai beszélgetések bizonyulhattak az igazán fontosaknak. Ezekről a peripatetikus eszmecserekről, aligha véletlenül, Juhász még az élete végén írott emlékezésben is beszél: „a nagykörüton bolyongva éjszakákon át

beszélt [Zalai] a felsőbb matematika nagyszerűségéről, Pascalról, Eulerről, a Bolyaiakról, Henry Poincaréről, a kiváló König Gyuláról, akinek legjobb hallgatója volt, a fiatal Fejér Lipótról, barátjáról, beszélt nagy problémákról, amelyeket meg akart oldani, beszélt olyan lobogó lelkesedéssel, annyi hittel és szeretettel beszélt arról, hogy micsoda szépségek és igazságok rejtőznek a legszárzababnak tartott tudomány mélyén, annyira, hogy én többször gondoltam arra, hogy megpróbálom a közelebbi ismeretséget vele és eljárok König Gyula óráira, aki különben kitűnő előadó volt, de ebből nem lett semmi. Zalai Béla filozófus is volt, az ismeretelmélet egy új rendszerén dolgozott” (JGYÖM 8:352–353.). E beszélgetések témájaként a kései emlékezés ugyan elsősorban a matematikát nevezi meg, de joggal föltételezhető, hogy – az egymásra találó fiatalok általános szokása szerint – az ilyen beszélgetések során minden, ami valamelyiküket foglalkoztatta, szóba került közöttük. Így, értelemszerűen, a filozófia és az irodalom megannyi kérdése is. A „nagy problémák”, amelyeket Zalai „meg akart oldani”, például bizonyosan par excellence filozófiai problémák voltak.

Juhász tehát, barátja révén, bevezetődött e – ma már tudjuk: fontos – problematikába.

3

A pesti bölcsészkaron egymásra talált költőtriász egymás közti levelezésében az egyik legtöbbször előforduló név (s az egyik leggyakoribb téma) – Zalai Béla. Ha áttekintjük azt az anyagot, amely ebből a levelezésből megmaradt, kiderül, szinte állandóan emlegették filozófusbarátjukat. Az 1904 májusa és 1906 májusa közötti levelezésben 34 levél említi Zalait, többnyire részletesen. Juhász Gyula kapott vagy írott levelei közül tizenkettőben szerepel Zalai – igaz, maga Juhász csupán három alkalommal szól barátjáról. Mi ennek az oka? Hamis lenne a kései emlékezés, s Zalai nem is volt annyira fontos számára, mint amennyire állította? Úgy gondolom, másról van szó. Hogy Juhász az egymás közti levelezésben csak háromszor emlegeti Zalait, más okokra vezethető vissza. Az egyik ok nyilvánvaló: Juhász mindig rossz levélíró volt, s ráadásul megírt levelei közül is sok elkallódott. A másik ok már érzékenyebb összefüggéseket rezdít meg: ő egy baráti „párkapcsolatban” csupán a „harmadik” volt, Babits és Kosztolányi elsősorban egymással foglalkoztak, lettünk a félszeg és passzivitásra hajló Juhász szükségképpen háttérbe szorult. A harmadik ok részben ezzel a másodikkal van összefüggésben: Juhász, mint Oláh Gáborral folytatott levelezéséből is kiderül, nemcsak az utólag elhíresült nagy költőtriász tagja volt, hanem legalább ennyire egy másik, külön „csoportosulásnak” is – ő a „debreceniekkel” (Oláh, Zalai) külön is ápolta a kapcsolatot. Sőt érzelmileg talán még közelebb is állt hozzájuk, mint Babitshoz vagy Kosztolányihoz. Alighanem ez magyarázza meg azt, hogy bár a három költő közül intellektuális szempontból Babitsnak volt leginkább szüksége Zalaira, a Babits és Juhász közötti levelezésben mindössze egyszer, Juhász 1905. július 25-i levelében szerepel Zalai neve. Úgy látszik, mintha kerülték volna ezt a témát.

Mint más adatok, például a Babits és Kosztolányi közötti levélváltások egynémelyike is jelzi, a három költő barátságát átszínezte a rivalizálás, az egyéni érdek és megfontolás is. Levelezésükben – egyszer érdemes lesz ezt fölmérni és leírni – sajátos „játszmák” zajlottak.

A költőtriász levelezése számunkra így is becses. Legalább két okból. Megismerhetjük belőle, hogy miként vélekedtek Zalairól, s hogy Juhász hogyan kapcsolódott Babits és Kosztolányi Zalaival kapcsolatos eszmecseréihez.

Babits Zalai-képe a levelezésből jól „összerakható”. Ő Zalait egy keltezetlen levélben „Meister Metaphysikus”-ként emlegeti, sőt hozzá írott levelében kétszer is így szólítja meg (BJKlev 245.). Ez a megnevezés nemcsak azt jelzi, hogy Babits annak látta Zalait, ami való-

ban volt: filozófusnak, hanem – az idegen nyelvű formula mögé bújva – azt is megvallja, hogy barátjában, az akkor még semmit nem publikáló egyetemi hallgatóban egyenesen a metafizika mesterét fedezte föl magának. Ez, ha tudjuk, hogy ekkoriban Babits még maga is legalább annyira filozófusnak készült, mint költőnek, igen nagy elismerés: meghajlás a potenciális rivális előtt. Egy másik, ugyancsak keltezetlen Zalaihoz címzett levelében expressis verbis be is vallotta: „szeretnék, igazán, barátja lenni, ha eltalálnám a módját” (BJKlev 249.). S ezzel összhangban nyilatkozott meg Zalairól Kosztolányinak írott leveleiben is. 1904. augusztus 20-án például megvallotta, hogy hangulata rossz. Majd hozzátette: „Irgykedem Zalaira, akinek legalább külső okai vannak arra, amit magamon ok nélkül észlelek” (BJKlev 34.). S ha ezt a megjegyzést csupán véletlenszerű összevetésnek gondolnánk, tévednénk. Babits 1904. november 17-i leveléből kiderül, hogy számára Zalai a legfontosabb viszonyítási pont: „Zalai! Rosszul esik rá gondolnom, akivel oly balul sikerült minden kísérletem, hogy túrhatóvé tegyem magamat előtte. Én Istenem, kivel voltam unalmasabb, mint Zalai Bélával? Kinek van több oka és joga lekicsinlenni és megvetni engem, mint neki? És kitől fájna jobban, mint éppen tőle? Ah, akivel nagyon rokonszenvezünk, avval némák maradunk, vagy nem tudjuk megértetni magunkat, úgy-e?” (BJKlev 55.) Az pedig Zalai irodalomértésére s Babits előtti tekintélyére egyszerre vall, hogy Babits irodalmi tekintélynek is elismerte. 1904. november 24-én így írt Kosztolányinak: „Néhány fordítást is mért ne küldenék? verset nem, mert azokat Zalai is rosszaknak mondta, én is azoknak tartom” (BJKlev 63.).

Kosztolányi Zalai-képe más. Ő, aki pedig a legtöbbet foglalkozott levelekben a filozófus-baráttal, elsősorban a Babitscsal való barátsága összefüggésében értelmezte Zalait. Féltékenységét alig leplezte. 1904. augusztus 24-én például így írt Babitsnak: „Zalaival izgatottan tárgyaltunk Magáról, mert az adreesszügy azt a gyanút provokálta benne, hogy én Önt a magam részére akarom kisajátítani. [...] Ön állandóan foglalkoztatja képzeletünket” (BJKlev 35.). Pár hónappal később, november 20-án pedig arról számolt be Babitsnak: „Zalai Babitsot, a gondolkodót tiszteli, én a költőt.” „Mikor Zalaival a vén Bécsben csavarogtunk, folyton önökről, pesti zseniális költőkről és jó emberekről beszélgettünk” (BJKlev 62.). (Zárójelben megjegyzendő: itt a többes számú emlegetés nyilvánvalóan Juhászra is vonatkozik; ekkor még ő is „a pesti zseniális költők” közé tartozott.) Zalai jelentőségét – vagy legalábbis „zsenialitását” – azonban Kosztolányi mégis érzékelte és elismerte. 1904. december 29-én, Zalait megint Babitscsal együtt emlegetve, így írt erről: „Mióta az én igen tisztelt s igen nagyrabecsült barátaimmal Babicsal és Zalaival levelezésben állok, nem minden alap nélkül nevezhetném magamat »irodalmi vizsgáztalónak«. Mindkettő örvényes bajokat tár fel nekem, melyek engem módfelett érdekelnek s százszorososan boldog vagyok, hogy éppen én vagyok bajuknak hallója s nekem kell kifakasztani, vagy felszúrni zseniális fejük jóakarató fekélyeit, hogy újra kerékvágásba zökkenjenek” (BJKlev 66.). Zalairól legnyíltabban, aligha véletlenül, mégis nem Babits, hanem Juhász Gyula előtt nyilatkozott meg. Neki írta, ugyancsak 1904. december 29-én: „Sohasem felejttem el Önöket. Önt, a bölcs, de tegyük hozzá, igen érdekes Babicsot s az acélfejű Zalait. [...] A fejemet, uram, a fejemet önökért; itt a fejem” (BJKlev 69.). S Zalait utóbb is „közösen szeretett barátunk”-ként (BJKlev 74.), „acélkoponyájú kedves barátom”-ként (BJKlev 107.), „a mi kedves filozófusunk”-ként (uo.) emlegette. Igazában azonban, bár foglalkoztatta érdeklődését, nemigen tudta kiismerni. 1905. február 16-án, egy Juhászhoz címzett levélben ezt expressis verbis el is ismerte: „Gyönyörű versét [ti. a Juhászét] a napokban elküldöm Zalainak is, ki újra Párisba megy. Ez az ember előttem ma is rejtély. Ki ez?” (BJKlev 78.). S Zalai körül később is „titkokat” szimatolt (vö. pl. BJKlev 107.).

Juhász Gyula, aki rossz levélíró volt, s a Zalaival folytatott levelezéséből is csupán egyetlen dokumentum maradt fenn, Zalainak egy levele – a maga passzív módján is részese volt a baráti információáramlásnak. Közvetett adatokból tudjuk, levelezett Zalaival, s a barátok őt is bekapcsolták a közös barátról cserélgetett információk áramá-

ba. Ilyen összefüggésben főleg Kosztolányi jeleskedett, aki a másik két költőnél mozgékonyabb alkat volt.

Az 1904. július 9-e utáni napokban Kosztolányi így írt Juhásznak: „*Zalai és Babics elhanyagolt: ne kövesse példáikat! Levelét várom*” (BJKlev 16.). De azért – s ez jellemző a baráti kapcsolatháló működésére – megadja Zalai címét: „*Zalai címe: Rózsa utca 16. fsz. 2.*” (BJKlev 16.) Július 21-én Kosztolányi maga állt elő újabb hírekkel: „*Zalai Aradon van s pontos címével jelenleg nem szolgálhatok, mivel azt a levelét, melyben tudatta velem nyári lakása adresszét, nem találom*” (BJKlev 19.). Augusztus közepén – egy Kosztolányinak írott levelében – Juhász vallotta be lustaságát: „*A levelezés azonban – mea maxima culpa – nem igen megy. Szegény Oláh Gábor, Zalai s mások – fél hónap óta várnak. De azért minden nap felidézem nagy és derek barátaim képét*” (BJKlev 28.). Érdekes ez a megjegyzés, már csak azért is, mert kiderül belőle, augusztus elején Zalaitól (is) kapott levelet, de ő erre, passzivitásának engedve, még nem válaszolt. 1904. december 29-én Kosztolányi megírta azt a (már idézett) levelét, amelyben deklarálta összetartozásukat, s „fejét” ajánlotta Juhásznak, Babitsnak és Zalainak (BJKlev 69.). Pár nappal később, 1905. január 5-én pedig Kosztolányi Juhásznál interveniált – Zalai érdekében: „*Zalai, közösen szeretett barátunk Lipcsében van, hol pénz híján sok[lat] túr, szenved és nélkülöz. Írt nekem és felkért, hogy kérjem meg önt, vezesse be őt a Szeged és V.-be, hova majd szívesen ír irodalmi, társadalomtudományi, művészettörténeti cikkeket, ha akármilyen szerény honoráriumot is kap. Pénzre van szüksége s hazulról nem kap. Barátai, a legjobbak, elhanyagolták s Babics egyáltalán nem írt neki.*” Majd, új bekezdésben, sürgetően még egy megjegyzés: „*Írjon rögtön énnekem, mit végzett a lapnál; tud-e másikat, hol ennek az embernek pénzt tudnának fölhajszolni?*” (BJKlev 74.) Nem kétséges, ez a levél több szempontból is érdekes számunkra, de a baráti levelezés hiányos fönmaradása csak részleges értelmezését engedi meg. Valószínű, hogy ekkoriban, szokása szerint, Juhász megint hanyagolta az írásbeli kapcsolattartást, s Zalai ezért kérte Kosztolányi közvetítését. Az azonban önmagában is figyelemre méltó, hogy a barátai írásait máskor is a *Szeged és Vidéke* hasábjaira segítő Juhászt ekkor Zalai is, Kosztolányi is olyan barátának vélte, aki esetleg – ahogy Babits, Kosztolányi, Csáth Géza s mások esetében is megtette – megint közlési lehetőséghez tudja juttatni egyikőjüket. Az akció azonban ekkor nem sikerült; Belia Györgynek e levélhez írott jegyzete szerint „*a lap [ti. a Szeged és Vidéke] 1905-ös évfolyamának első felében nem találtam nyomát, hogy Juhásznak sikerült volna beajánlania Zalait a laphoz*” (BJKlev 262.). Sajnos, források híján, nem tudjuk megmondani, hogy mi történt, illetve miért maradt el Zalai szereplése a szegedi lapban. Hogy Juhász ne próbált volna segíteni, kizártnak tekinthető. Talán az történt, hogy a nem különösebben tőkeerős *Szeged és Vidéke* csak honorárium nélkül tudta volna közölni Zalait, a cél viszont ez esetben nem a publikálás, hanem a honorárium-szerzés volt. S az sem kizárt, hogy Juhász – a „debreceniek”, azaz Oláh Gábor vagy Dienes Pál közreműködésével – mégiscsak segített. A *Tanulók Lapja* című képes hetilapban ugyanis, ahol Oláh debreceni baráti köre is publikált, 1905 júliusától Zalainak négy ismeretterjesztő alkalmi cikke is megjelent (vö. Lengyel 1978. 2.). Még hozzá a négyből három júliusban és augusztusban! Minden jel szerint ezek megírását is a Kosztolányi emlegette pénztelenség motiválta, s megjelenésüket csak a napilapénál hosszabb átfutási idő tolt ki az év nyarára. Az, hogy Juhász a szegedi próbálkozás sikertelensége miatt esetleg közös barátjukat, Oláh Gábort „mozgósította”, kézenfekvő lehetőségnek látszik.

1905. február 16-án újabb levelében mindenesetre Kosztolányi már nem emlegette a dolgot, hanem arról számolt be, hogy Juhász versét elküldte Zalainak, aki – mint jelezte – „*rejtély*” a számára (BJKlev 78.). De hogy ekkoriban a közvetlen Zalai–Juhász-kapcsolat sem szünetelt, jelzi a tény, hogy az időközben Párizsba „áttelepülő” Zalai aktuális címét Kosztolányi immár Juhásztól kérte el. Április 3-i levelében így írt: „*ide adhatná-e nekem Zalai párisi címét? Szeretnék vele érintkezésbe lépni*” (BJKlev 89.). Juhász ugyanis, amennyire

megítélhető, egy másik szálon is érintkezett debreceni barátaival. Ennek figyelemre méltó jelzése Oláh Gábor 1905. június eleji, Juhászhoz írott levele, amelyben egy másik baráti kör létreje utal: „*Annak a szövetségnek, mely nem is olyan régen az E. K. [= Egyetemi Kör] irodalmi gyűlésein összehozta a Kosztolányi, Zalai, Dienes, Madai, Juhász etc. sokra markos táborát – tíz esztendő múltán, ha ez a fejünk, ez a szívéünk megmarad, milyen erkölcsi ereje lesz?! Mit gondolsz?*” (JGYÖM 9:39.) S hogy az utóbb nevezetessé lett költőtriász mellett ez a másik csoportkezdemény is realitás volt, mutatja Oláh Gábor június 26-i újabb levele, pontosabban levelezőlapja: „*Jelzem, hogy ezt a 1. lapot Zalai adta! Itthon van! Ó! Ki Párist megjárta! Ha nem hinnéd: bizonyítja ő maga: íme – [Zalai kézírásával:] Zalai Béla Juhnak üdvö*” (JGYÖM 9:41.). Aligha véletlen tehát, hogy július 19-én, aznapi második (!) Juhásznak írott levelében Kosztolányi a szegedi költőbaráttól tudakozódott Zalairól: „*Zalai Béla: ez az ember jut eszembe, miután az önnek írt első levelemet feldobattam; mit csinál e nemes francia magyar, haza érkezett-e honi Debrecenébe, vagy egyáltalán él-e s ha igen, ismer-e még bennünket és – engemet! Hálátlan voltam vele szemben; elhanyagoltam őt, mikor talán még rám is lett volna szüksége. Most azonban szeretnék mindent jóvátenni. Égő szükségét érzem, hogy újra érintkezzek vele. Pesten jártomban tűvé tettem az egész várost: ott nem volt. – Esedezem tehát tudakolja meg pontos címét. Írjon Debrecenbe Oláhnak; ő majd ad felvilágosítást*” (BJKlev 85–86.). Juhász Gyula másnap, július 20-án csakugyan írt Oláh Gábornak, s Zalait is emlegette: „*igaz, az egyetlen, drága, bölcs és mártír Zalait szívem vérével köszöntöm, Kosztolányi szintén. Írjon! Írjatok! Ha érdemes?!*” (JGYÖM 9:43.) De Zalai címét nem kérdezte meg – nyilvánvalóan tudta. Kosztolányinak pedig még aznap, azaz július 20-án válaszolt, s levele utóiratában megjegyezte: „*Igaz, amit kért, mind teljesítettem. Zalai stb.*” (BJKlev 87.)

Július 25-én, Babitsnak írott levelében, Juhász Gyula egy erősen pózoló, a korhangulathoz igazodó seregszemlét tartott az egyetemen összejött új nemzedékről s eszményeiről. Ebben, értelemszerűen, Zalait is szóba hozta. S bár e levél nemcsak modoros, de jó néhány ponton enigmatikus is, érdemes idézni az ide vonatkozó passzust: „*...mindenki meghalt. Én az utolsó homo és egyúttal az utolsó kritikus szemlét tartok az egész banda fölött és értékelek. Jób... Aischylos... Herakleitos... Quintus Horatius Flaccus... dr. Aquinói Szent Tamás... Shakspeare... Goethe... Kazinczy... Paul Bourget... Spencer Herbert... Bauer Herbert... Babics és Montaigne Mihályok... Kosztolányi és Komjáthy Jenők... Zivuska... Zalai Béla... Oláh és Pogány Gábor... Lehel István... Angyal Dávid... Figyelő... Berkovics Miklós... Frücht (Füredi) Ede... Bródy Sándor, Ernő, Mihály... és Szemere Samu dr.*” (BJKlev 87.) Ez az erősen nietzscheizáló szemle, persze, legalább annyira aktuális orientációjának nevekben való jelzése, mint amennyire barátainak listázása, de Zalai helye itt mégis beszédes; mutatja hogy Zalai fontos volt számára. S ugyanennek a levélnek egy másik helye, ha lehet, erre a kiemelésre még rá is erősít: „*Thémák: 1. Arany 1877. júl. [.] 2. Bpesti Sz. [.] 3. Zalai itthon van. 4. Beöthy nem ad elő. 5. Mit bánja a bölcs? 6. Kosztolányi itthon van. 7. Haragszik Juhász Gyula*” (BJKlev 88.).

Még ugyanazon a napon, július 25-én, amikor Juhász ezt írta, Oláh Gábor Juhásznak írt levelet. Ebben egy megjegyzés megint Zalaira vonatkozik: „*Zalai Lohengrin Aradon énekel Neumann Elzájának*” (JGYÖM 9:46.). Azaz, lefordítva az utalást, a szerelmes Zalai menyasszonyánál, Neumann Elzánál volt, Aradon. A lány – később Zalai felesége – közös egyetemi társuk volt, Juhász is jól ismerte. Sőt, egyik valamikor ekkoriban írott, de megsemmisült levelében Juhász éppen Elza egyik cikkéről „*értekezett*” Zalainak. Zalai egyetlen fönmaradt Juhászhoz írott leveléből, amely 1905. augusztus elejéről való, ez egyértelműen kiderül: „*Az ön levelére nem írhatok választ, mert az kizárólag a Neumann Elza cikkével foglalkozott, amit én nem ismerek*” (JGYÖM 9:64.). Ez a röpöszt persze Zalai részéről jórészt akkori szellemi passzivitásának demonstrációjához tartozott. Levelét ugyanis így folytatta: „*Új thémát fölvetni – ehez kevés bennem az életkedv. De akármilyen dög vagyok most, írjon ön akármilyen okos dologról; az nem baj, ha bolondot ír, csak okos dologról;*

hisz ez a fő vagy mi” (JGYÖM 9:64.). Azaz, jól érzékelhetően, e levél nem annyira a valódi információcsere eszköze volt közöttük, mint inkább a barátságot fönntartó rituálé. E tekintetben jellemző a megszólítás („*Kedves Juhász Gyula, nekem igen kedves barátom*” [JGYÖM 9:63.]), még inkább azonban a beállítódásuk különbségének áthidalására ajánlott módszer: „Írjon, ne féljen: aki nem tud arabsul, még esetleg érthet arabsul. És főleg: ne haragudjék, ismétlem, élni is alig volt időm, annyira nem volt semmi dolgom – hát levelet írni!” (JGYÖM 9:64.) E megjegyzésben nyilvánvalóan benne van, hogy más területen mozogtak: Zalai nem volt költő, Juhász pedig nem volt sem matematikus, sem filozófus. Az egymás közötti kommunikációnak Zalai szerint mégis volt lehetősége és értelme. A kettejük közötti aszimmetriát azonban Zalai a jelek szerint önkritikusan értelmezte, hiszen önmagát – kicsit pózolván – Juhász „*koponyavesztett barátja*”-ként határozta meg a levelet záró üdvözlési formulában.

S megadta címét is. Az utóiratban, megerősítve kérését, ez olvasható: „*Írjon. A címem: Debrecen, Burgundia ucca 5.*” (JGYÖM 9:64.) Alighanem Zalai ekkori jelentkezésének is része volt benne, hogy Juhász valamikor augusztus 9-e és 16-a közt írott, Kosztolányihoz címzett levelében így lelkendezett: „*Éljen Babics Mihály [...] De még inkább éljen Zalai Béla, a ki él, él és él, reneszanszi módon, buján, derekasan*” (BJKlev 99.).

A nyári szünet végén („1905. nyárutó”) Juhásznak egy Oláh Gáborhoz írott levelében bukkant föl ismét Zalai – hangsúlyozottan „debreceni” kontextusban. Oláh vonzalmaihoz igazodva itt a szegedi költő arról ír, hogy: „*A Bokréta többi tagját se féltem. Kosztolányi is helyt áll derék magáért, Babits is legény a talpán, Zalai szintén*” (JGYÖM 9:71.). Azaz megint, ő is összehozta a baráti négyest. S ugyane levél egy másik helyén ez olvasható: „*Pest szépnek ígérkezik: Kosztolányi, Gyökössy, Zalai, Endrődi és a többiek, várnak engem. És vár a nagy munka, amit vállalok, nemzetemért, fajomért, az emberiségért.*” Majd új bekezdésben, mintegy összegzésként leszögezte: „*Leszünk mi még Valaki*” (JGYÖM 9:73.).

Az 1905/06. tanévben Juhász és Zalai alighanem közös pesti diákéletet élt, a levelezésből így elmaradt Zalai neve. Csak Oláh Gábor, aki egyetemi tanulmányait befejezve végleg visszatért Debrecenbe, érdeklődött róla – Juhásznál. 1905. szeptember 19-én Juhász levélbeli önarcképére reagálva így írt: „*Önarcképed kedvesen lepett meg. Zalai savanyú fizimiskáját olvastam ki belőle, mint a te Puck-féle alattomos agyafúrtságodat*” (JGYÖM 9:76.). Ez a megjegyzés, sajnos, némileg enigmatikus, egyszer megérné komolyabb elemzése. De annyit mindenképpen jellemzőnek kell tartanunk, hogy Oláhnak ebben az összefüggésben éppen Zalai jutott eszébe. S talán az sem véletlen, hogy egy újabb, 1906. január 26-i Oláh-levélben megint fölbukkan a közös barát neve. Egy margószéli beszúrásban ott a kérdés: „*Zalai hol van?*” (JGYÖM 9:89.) Oláh tehát Juhásztól remélt információkat a másik „debreceniről”. S június 19-én ismét Oláh Gábor hozta szóba a filozófust: „*Éppen a Zalai levelével kaptam meg mokány kis leveledet. Mindkettő nagyon jól esett, mert – irodalmi működésemről tudakozódnak benne!*” (JGYÖM 9:96.)

4

Az egyetemi stúdiumok befejezése, Juhász Gyulának Máramaroszigetre való kiheleyezése, nyugodtan mondhatjuk: „száműzetése”, követhetlenné teszi a Juhász–Zalainak kapcsolat alakulását. Lehetséges, hogy leveleztek ekkoriban is, de ha így történt is, ezek a levelek mindkét részről elkallódtak. De az is lehet (s ez a valószínűbb), hogy szokásos passzivitásába visszavonulva a költő immár nem is nagyon levelezett régi barátjával. A barátság tehát lassan elhalt. A közös társak pedig, maguk is a legkülönbözőbb irányokba szétszóródva, ugyancsak hallgattak – Zalairól is.

A levelezésben egyszer bukkan föl még a filozófus barát neve, jellemző módon egy verses levélben. Az 1907. április 6-a és 12-e között, pontosan meg nem határozható időpontban, keletkezett szöveg címzettje megintcsak Oláh Gábor volt, s ez már Juhász Gyula – később oly jellegzetessé lett – magatartásának, a képzelet világába menekülésének a dokumentuma. A levél versben írott részét (JGYÖM 9:140.) érdemes egészében idézni:

*Pogány Gábor hozzád jutna e vers most, ó fogadd
Lelkem naponta száll feléd, ha jó az alkonyat
Pogány Isten vagyok igaz, de még nem összetört,
Dalok szent légiója ád lelkemnek lágy erőt.
S ha unalom szürkén borong a rőt ugar felett,
Annál ragyogóbban ragyog Napom, a Képzelet.
Gábor, Béla, Simon, Dezső jöttök fürgén élém
És nem vagyok már egyedül kis Iza Szigetén
S a búsuló füzes között egy nagy árny tart velem,
A debreceni histrió, ki itt járt Keleten
S ha e kopár Szigetről ő Margitszigetre ért,
Elérem én is tán – Párist, nagy álmok szigetét!*

A versbeli nevek könnyen dekódolhatóak. *Gábor*: Oláh, *Béla*: Zalai, *Simon*: Gedő, *Dezső*: Kosztolányi, *a debreceni histrió*: Arany János. S bár nyilvánvaló, hogy e tabló nem teljes, némileg a címzett vonzalmaihoz, személyi preferenciáihoz van igazítva (Babits és Ady például nyilvánvalóan ezért nem szerepel a megidézettek közt), mindenképpen jellemző írójára. S ami különösen figyelemre méltó: bár az összetörés képzele már megjelent, az ambíció még erős, az eszmény – az őszikéket író, „margitszigeti” Arany János – pedig magas mércére vall.

Szemponunktukból azonban most a legfontosabb az, hogy a fizikai távolság ellenére Zalai Béla még változatlanul fontos helyen állt Juhász Gyula értékrendjében. Jóllehet a barátság érdemi, inspiratív fejezete már nyilvánvalóan lezárult.

5

Egy eredeti gondolkodóval való együttlét, ha ez a gondolkodó ráadásul szuggesztív egyéniség is, aligha múlik el anélkül, hogy gondolataiból valami az őt meghallgatóra, a vele együtt meditatóra is át ne áramolna. Óhatatlanul „hat” a másikra, befolyásolja a másikat. Zalai és Juhász barátsága sem nélkülözi ezt a dimenziót, jóllehet Juhász később arról beszélt, hogy ő a matematikához nem értett, nem volt hozzá fogékonysága, s ez alighanem így is van. Márpedig Zalai filozófiai koncepcióját csakis mint egy matematikán iskolázott agy produkcióját lehet megérteni. Kérdés tehát, mi lehetett az a közös alap, amely megteremtette kettejük érdemi eszmecseréjének lehetőségét, s amely valamiképpen a költő számára is gyümölcsözővé tette ezt a barátságot?

A válaszhoz el kell távolodnunk a kínálkozó sémáktól, mindenekelőtt Zalai gondolkodásának „matematikára” szűkítésétől. Zalai ugyanis nemcsak a matematika iránt mutatott fogékonyságot, de meglehetősen széles érdeklődésű, művelt és problémaérzékeny ember is volt, egyebek közt a művészetek és az irodalom is foglalkoztatták. Sőt, a matematikából eredeztethető rendszerproblematika erős jelenléte ellenére voltaképpen ő maga is „metafizikus” gondolkodó volt. Ezt az összefüggést a matematizálással nem vádolható nagy kortárs, Lukács György is világosan érzékelte. Fülep Lajoshoz írott egyik levelében (igaz, már a Zalai–Juhász-eszmecserék után néhány évvel), 1910-ben így jellemezte Zalait: „Z. a

mi emberünk: antipszichológus, antipozitivist, metafizikus stb. Okos és művelt ember; kívül áll minden magyar csoporton” (idézi Bacsó 1984. 10–11.). S nem véletlen, hogy Zalairól szólva a műveinek közöttételeben nagy érdemeket szerző mai filozófus, Bacsó Béla is „a válasz metafizikáját” tárgyalja, az életműnek ezt az összefüggését hangsúlyozza. Az a Zalai-féle rendszerértelmezés, amelyet egyébként akár egymásra épülő metarendszerekként is föl-foghatunk, Zalainál voltaképpen egy fenomenológiaiileg leírt „metafizika”. Ahogy egyik nevezetes tanulmányában megformulázta: „A rendszert tisztán immanens szerkezetűnek állapítottuk meg; csak belső alkata határozza meg; ha egész gyanánt, mint egy egységes elemet fogjuk fel, az illető rendszer álláspontját elhagytuk, s egy magasabb nívójú rendszer-feletti rendszer talaján vagyunk” (A realitás-fogalom típusairól, idézi Bacsó 1982. 896.). Ez az egyre magasabbra emelkedő, de véglegesen soha le nem zárható „rendszer-feletti rendszer” pedig a gondolkodásnak azt a dimenzióját adja, amelyet hagyományosan metafizikaként szokás megjelölni. S ennek a problematikának a művészetekkel, kivált a költészettel való összefüggései már aligha kérdőjelezhetők meg.

A művészet, gondolkodástörténeti nézőpontból, voltaképpen maga is egy sajátos metafizikai konstrukció, egy „rendszer-feletti rendszer”.

Azaz: Zalai eminens kérdésselvetése és a művészet gyakorlati problémái között nagyon is eleven közösség állapítható meg. A fiatal filozófus költőkkel való barátkozása nem pusztán a véletlen, vagy az esetleges egyéni szimpátiák kérdése volt. Az induló költők s az induló filozófus azonos kor gyermekeiként, együtt indulva azonos gondolati körben is mozogtak. Bár más-más módon, de azonos problémákkal birkóztak. Ez, egyebek közt, nagyon szépen demonstrálható lenne a Zalai–Babits-barátság gondolkodástörténeti elemzésével (erre most nincs hely és alkalom), de érzékelhető a kevésbé „filozófus” Juhász Gyulával való összefüggésben is.

6

A fiatal Juhász Gyula életében Zalai három összefüggésben játszott fontos szerepet. Az egyiket maga a költő fogalmazta meg utóbb a legpregnansabban: Zalai volt – számára is! – az „ideális olvasó”. Láttuk, ezzel a másik két költő is így volt. Ha Zalai rossznak tartotta Babits valamelyik versét, maga a szerző is rossznak minősítette azt, elfogadva a baráti ítéletet. Kosztolányi pedig szükségét érezte annak, hogy amit ő jónak tartott, azt Zalai is megismerje. Zalait tehát, bár nem volt „költő”, elfogadták házi kritikusként. Ez önmagában is annak jele, hogy „értette” őket, maga is azonos életproblémák között mozgott. A másik összefüggés nem kevésbé nyilvánvaló. Zalai, a filozófus nyilvánvalóan tájékozottabb volt a filozófiában, mint költő barátai, s közvetített hozzájuk ide tartozó ismereteket és megfontolásokat. E vonatkozásban a legdöntőbb orientációs mintát minden bizonnyal Nietzsche baráti használatra való interpretációjával adta. Tudjuk, maga Zalai sem maradt érintetlen Nietzschétől. *Metaphysik als symbolische Summation perseverierender Bedürfnisse* című, még 1905-ben született műve (Zalai 1982....?, Zalai 1984. 34–42.) szépen mutatja ezt, s ez a Nietzsche-hatás ott van mindhárom költőnél – nemcsak a filozófus ambíciókat dédelgető Babitsnál, de Kosztolányinál (vö. Lengyel 2000. 54–99.) és Juhász Gyulánál (vö. pl. JGYÖM 5:42–45, 50–56., 60–63., 93–98.) is.

Juhász Gyula Nietzsche-élményét (bár erre történetek már kísérletek) egyszer érdemes is lesz módszeresen áttekinteni. Annyi már ma is látszik, hogy fontos, gondolkodását és költészetét egyként befolyásoló impulzusról van szó.

Az igazán döntő azonban a harmadik összefüggés: magának a *gondolkodó* Zalainak a saját hatása és szerepe. Ő ugyanis nemcsak „rezonőr” és közvetítő volt, hanem e kis baráti

kör teoretikusa is, aki az elméleti tudatosság magas fokán, elvont és személytelenített formában is megkísérelte tudatosítani mindazt, amivel kora új költőnemzedéke költőként, a gyakorlatban szembesült. Ez persze első olvasásra meglepő állításnak tetszhet, hisz Zalainak nem ismerünk esztétikai témájú értekezését (legfőlegb a Ruskin-előadást, vagy a *Tanulók Lapjában* megjelent egyik „ifjúsági” írását vonhatjuk ide). Irodalmi kritikát sem publikált; versekről való véleményét „csak” előszóban adta elő, baráti társaságban. A költészetről való hagyományos beszéd nyilvános formáit tehát nem gyakorolta. Ha azonban figyelmesen olvassuk életművét, kiderül: filozófiáról való koncepciója egyik, s egyáltalán nem elhanyagolható forrása és ösztönzője az irodalomból nyerhető tapasztalat volt. Sőt azt is mondhatjuk, hogy mindaz, amit filozófusként megfogalmazott, jelentős részben az irodalmi tapasztalat logikai-fenomenológiai elemzése és általánosítása. A modell (a „rendszer”) e teoretikus elvonatkoztatás számára nem a szociológiai értelemben vett „valóság”, nem is az absztrakt „világ”, hanem a metafizikus gondolkodás reprezentatív formája, a költészet.

Ezt, ha nyíltan nem is mondja ki, elárulja egyik, kortársaitól is kivált becsült írása, a *Metaphysik als symbolische Summation perseverierende Bedürfnisse*. E cikkének csak német nyelvű változata maradt fenn (művei közreadásakor, a nyolcvanas években ezt fordították le magyarra), de eredetije alighanem magyarul íródott. Zalai második feleségének, a fotóművész Máté Olgának monográfusa, E. Csorba Csilla kortársi emlékezések alapján eredeti címén emlegeti: *A metafizika mint örök-visszatérő szükségletek szimbolikus összegzése* (E. Csorba 2006. 39.). Ez az apró adalék két szempontból is fontos számunkra; eszerint ugyanis a költőbarátok, így Juhász is, magyarul is olvashatták, s a németből *perszeferáló*nak visszafordított kifejezés eredeti, „örök-visszatérő” változata is áruklódó: ez a Nietzsche-inspiráció meglehetősen nyílt intertextuális jelzése. S aligha véletlen, hogy e cikkben nemcsak Nietzsche neve jelenik meg expressis verbis, de a „lírikus szellem”-re, a „művészek”-re is hangsúlyos utalások történnek. Sőt a metafizika, vagy legalábbis annak egyik változata nyíltan is a művészek gyakorlatával azonosítódik benne: „Művészek ők, az érzékenység, a kérdés, a nyugtalanság, a nem (ostoba) hit, a nem (terméketlen) tudás nemes anyagával” stb. (Zalai 1984. 40.). A cikk zárata pedig, túl az összegző formulázáson, akár személyes megnyilatkozásként is fölfogható: „Így tekintve a metafizika bizonyosan nem tudomány; de van, s valami nagyon magasztos dolog; a szellemi érzékenység ez, s a bennünk lakozó misztikum legmagasabb rendű alakzata” (Zalai 1984. 42.).

E metafizikacikk látszólag lélektani indítékú, az „érzéséletből felmerülő”, ismétlődő „motívumok” problémájából indul ki, s közvetlen lélektani utalásai is vannak. Valójában azonban másról, valami lényegesebből beszél. Ahogy meg is fogalmazza: „nem a pszichikai folyamatok »természetes« váltakozását akarjuk vizsgálni, hanem azt a jelenséget, amelyben valamilyen folyamat során időben és tartalmilag ezt a folyamatot keresztelve egy másik, az elsőt kioltani igyekvő tendencia nyilvánul meg” (Zalai 1984. 34.). Vagyis: „az örök-visszatérő” szellemi szükséglet létrere keresi a magyarázatot, a „válasz”-t: a „perszeferáló tendenciák szimbolikus” „elintézését” (uo. 38.). Annyiban persze ő is „lélektanos”, amennyire az antipszichológista fenomenológia az: tudniillik ezt a perszeferáló szükségletet nem köti bele egy adott társadalom konkrét működésmódjába, nem ad „szociológiai” alapozást az érvelésnek – a perszeferáló szükségletek jelentkezését adottságnak tekinti. Ám mindettől függetlenül úgy vélte, „ez a szimbolisztikus cselekvésmód jellemző az ember legmagasabb rendű gondolati teljesítményeire, a metafizikában éppúgy, mint a vallásos gondolkodásban” (uo. 35.). S amit e téren a pszichológia nem tud (hiszen az a „pszichológia mint tudomány”, mely ezt a problémát értelmezni tudná, „még nem létezik” [uo. 37.]) – az „regényíróknál, misztikusoknál, alkalomszerűen, s legtöbbször bátortalanul a tudomány előtti (laboratórium előtti) korszak egyes filozófusainál fordul elő” (uo. 37.). Ezzel ugyan a „hivatalos tudománymonopolisták” számára

„ez a tudás mintegy nem létezővé, létezésre egyáltalán nem jogosulttá, sőt a tudományba behatolt költői-fantasztikus-regényszerű »valamivé« vált” (uo. 37.), ez azonban Zalait nem izgatta. Sőt éppen az ebben rejlő problematika foglalkoztatta, ezt akarta megérteni és leírni. Amit tesz, az nem is más, mint e szellemi tapasztalat fenomenológiai elemzése. Ahogy meg is fogalmazza: „Először [...] pontosan le kell írunk az egész fenomenológiai tényállást, majd meg kell határoznunk az ilyen megoldás ismeretelméleti értékét” (uo. 37.).

A „fenomenológiai tényállás”, Zalai szerint, nagyon leegyszerűsítve a következő. „Valódi metafizika [...] csak akkor jön létre, ha a filozófus végső választ keres kínzó kérdésére, s ha ilyent nem talál, akkor valamilyen tetszőleges rész megoldást ruház fel az általános és igazi megoldás funkciójával és jogaival – más szóval: amikor szimbolikus megoldást teremt magának” (uo. 36–37.). Az ilyen megoldáskísérletek lényegüket tekintve két alapváltozatra oszthatók, illetve két változatuk különíthető el és írható le. Az egyik „a kérdés mint metafizika”, a másik: „a válasz metafizikája” (uo. 41., 42.).

Az első változat, amelyet nem utolsósorban éppen Nietzsche életművével modellez, a szellem „nyugtalan” egyéniségeinek „válaszaiból” áll. „Paradoxul hangzik: válaszuk kész, változatlan, de nem ők a válaszolók. [...] paradoxak ők maguk is; kérdésekre, értékekre, csodálkozásra vannak beállítva, s merev válaszukban semmi sincs, ami megérdemelné a válasz nevet; csak »halovány visszfénye« ez a válasznak, tükörkép, értékelés, kívánság, csodálkozás – valójában szintén kérdés. [...] A probléma megoldás maga is probléma, a kérdésre adott válasz maga is kérdés, a megtett lépés a következő lépés alapja” (uo. 40.). Ezt a kérdésnek megmaradó „megoldást”, minden esetleges várakozás ellenére, Zalai egyáltalán nem becüli le, sőt. Nagyon is méltányolja. „Filozófusoknál és költőknél gyakran figyelemreméltó mértékben figyelhető meg ez az ingadozás, ami nem gyengéjük, hanem mély és jogos nyugtalanságuk következménye. Egy ostoba gonosz szellem ezt mondhatná nekik: »gyenge szellemek vagytok, hiszen nem tudtok rátalálni választokra.« Nem: annyira erős, annyira lényeges náluk a kérdés, hogy ilyen szinten nemcsak hogy nem követeli, de nem is viseli el a választ. A válasz nélkül maradt kérdés ez, a magán- és magáértvaló kérdés, a kérdés mint metafizika” (uo. 40–41.).

A metafizikának ez a jellemzése, nem kétséges, némileg a fiatal Babitsot is jellemzi, s minden egyéni eltérés ellenére Juhász Gyula költészetének egyik jellegzetes szólamat is értelmezi. Ez persze nem Zalai közvetlen „hatásának” könyvelendő el, bár bizonyos problématudatosító és affirmatív szerepe e fölfogásának bizonyosan volt. Sokkal inkább a közös tapasztalat artikulálásának. De fontos, hiszen egy jelentős nemzedék intellektuális önmagára eszmélésének aktusa érhető benne tetten.

A másik változat, amely az irodalmi szimbolizmussal, így Adyval is kapcsolatba hozható, s amely – fenomenológiai vetületében – Zalai saját teoretikus ambícióját is jellemezte, „a válaszolók, a szimbolizálók” válasza. „Új vonulat ez” – mondja, „a korábbiak ki nem állják. S minél nagyobb a kétségbeesés, annál merészebben szegezik szembe vele ezeket az alakzatokat. Szembeállítják rezignált, mély meggyőződéssel, hogy ezekben az alakzatokban van valami, ami közeli rokonságban áll egy valódi válasszal, a válasszal, amely bennük él, de nem tud kitörni belőlük – jobban mondvá: csak ennek a szimbolikus alakzatnak a formájában képes kitörni” (uo. 41.). Figyelemre méltó, hogy ebben az értelmezésben a szimbolizáció oka és folyamata ugyan mint nem tisztázható jelenik meg, maguk a „válaszolók” sem tudják „megmondani, hogy mi teszi ezeket az alakzatokat benső lényük szimbólumává”, mégis valami „ezt a ténykedést egy részeg és fantasztikus isten játékos, isteni mozdulatai fölé emeli. A válasz, az alakzat, a szimbólum előzetesen fellelt, magától adódik, nem választott – s mégis szimbólum” (uo. 41.). Ez a szimbolizációs aktus, maga Zalai is tudta, természetesen nem racionális aktus, de személyes tapasztalatból fakad, s akár „transzcendenciának is nevezhető” (uo. 41.). Ám mégsem szokványos transzcendenciáról van szó; Zalainál „a transzcendencia abban a tényben rejlik, hogy válaszolunk”, azaz a szimbolikus alakzat már a transzcendencia bázisán jön létre (uo. 41.). Fölmerülhet

a kérdés, hogy ez a „válasz” miben különbözik a metafizika „kérdésként” való fölfogásától? A kérdést így Zalai nem teszi föl, de megválaszolja. A „válasz metafizikájának” jelentőségét nála az adja meg, hogy itt: „A kifejezett kérdés, a bizonytalanság választ nyer, megnyugvásra lel, a maga szintjéről tehát egy másik síkra helyeződik át”, azaz magasabb minőségűvé válik (uo. 42.). Ez tehát, Zalai későbbi megfogalmazását ide applikálva, „a rendszer-feletti rendszer”.

Vagy ahogy ekkor írta: „ez a válasz metafizikája” (uo. 42.).

Zalai metafizika-értelmezése, nem kétséges, annak az irodalmi forrongásnak az elméleti transzformációja, absztrakt leképezése, amit legjellegzetesebb formában az első „igazi” kötetének verseit író Ady testesített meg. Fölfogása tehát, úgy hiszem, értelmezési keretet adott Ady új verseinek befogadásához, s egyebek közt Juhász Gyula Ady költészete iránti fogékonyságát is előkészítette, sőt elősegítette. De ennek a problematikának az érzékeléséhez nyilvánvalóan a Négyesy-szeminárium légköre, s a költő barátokkal folytatott informális eszmecseréi segítettek hozzá. Zalai kvalitásait mutatja, hogy egy nem esztétikai jellegű, de esztétikát is megalapozó fenomenologikus gondolatmenettel a maga és a barátai számára elvégezte egy aktuális „érzésélet” átvilágítását, s így – ha meglehetősen absztrakt formában is – tudatosította azt.

Ez tekinthető igazi szerepének s legjelentősebb „hatásának” barátai közt. Az érzelmi komponenseken túl ezt „adta” Juhász Gyulának is.

7

Juhász Gyula és Zalai Béla kétségkívül sokban különböző, más más pályát befutó, emberileg is eltérő intellektuális alkat volt. Barátságuk s együttműködésük mégsem a történeti helyzetből fakadó pusztá véletlen eredménye. Egymásra találásukat a minőség-tisztelet bázisán egy ösztönző kulturális klíma megléte tette szinte törvényszerűvé. Abban a közegben, amelyben egyetemi éveik során mindketten mozogtak, megvolt a lehetősége a különbségek és ellentétek kreatív áthidalásának. Juhász Gyula később joggal mondhatta erről: „A legnagyobb ellentétek szépen megfértek egymás mellett vagy békésen küzdöttek egymással, de az állásfoglalás általában esztétikai volt” (JGYÖM 8:351.).

A nemzedék teljesítményének magyarázata jórészt itt keresendő. A sikerhez a személyes tehetség csak alap volt, az eredményekhez vezető erőfeszítés azonban közös.

- Áron László 1985: *Az én és a halál Zalai Béla korai írásiban.* = „Számadás”. Kosztolányi Dezső születésének 100. évfordulójára. Szerk. Fráter Zoltán. Bp. 24–29.
- Bacsó Béla 1982: *„A válasz metafizikája”.* Zalai Béla filozófiájáról. = Magyar Filozófiai Szemle, 6. sz. 888–908.
- Bacsó Béla 1984: *Zalai Béla filozófiai írásai elé.* = Zalai 1984. 7–13.
- Beöthy Ottó 1975a: *Egy pálya emlékezete.* Zalai Béla 1882–1915. Világosság, 2. sz. 80–89.
- Beöthy Ottó 1975b: *Zalai Béla levelei kortársaihoz.* Kritika, 8. sz. 5–10.
- BJKlev: *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése.* Sajtó alá rend. Belia György. Bp. 1959.
- E. Csorba Csilla 2006: *Máté Olga fotóművész.* Bp.
- Halasi Andor 1962: *Fiatal éveink.* = Paku szerk. 1962. 54–58.
- JGYÖM 5: *Juhász Gyula összes művei 5. köt. Prózai írások 1898–1917.* Sajtó alá rend. Grezsa Ferenc, Ilia Mihály. Bp. 1968.
- JGYÖM 6: *Juhász Gyula összes művei 6. köt. Prózai írások 1918–1922.* Sajtó alá rend. Grezsa Ferenc. Bp. 1969.
- JGYÖM 8: *Juhász Gyula összes művei 8. köt. Prózai írások 1927–1936.* Sajtó alá rend. Ilia Mihály. Bp. 1971.
- JGYÖM 9: *Juhász Gyula összes művei 9. köt. Levelezés I.* Sajtó alá rend. Belia György. Bp. 1981.
- Juhász Gyula 1904: *Rethorikai szakosztály.* Egyetemi Lapok, március 12. 9.
- Kosztolányi Dezső 1917: *Baudelaire és Verhaeren.* Nyugat, július 16. 145–148.
- Lengyel András 1978: *Zalai Béla elfelejtett írásai.* Élet és Irodalom, jún. 17. 2.
- Lengyel András 2000: *„...csillogó felületek gyöngyhalásza” Kosztolányi Dezső nietzschei „vázgondolatai”.* = L. A.: *Játék és valóság közt.* Kosztolányi-tanulmányok. Szeged, 54–99.
- Paku Imre szerk. 1962: *Juhász Gyula 1883–1937.* [Emlékkönyv]. Bp.
- Zalai, Béla 1982: *Allgemeine Theorie der Systeme.* Szerk., bev. és jegyz. Bacsó Béla. Bp. (Archívumi Füzetek II.)
- Zalai Béla 1984: *A rendszerek általános elmélete.* Összegyűjtött írások. Szerk. Berényi Gábor. Bp.